

Зоран Ранковић

Књижевна дела св. Григорија Паламе у српскословенској рукописној традицији

Сажетак: У раду се представља писано наслеђе св. Григорија Паламе у српскословенској рукописној традицији. Централну личност позновизантијског исихазма представља личност и поглед на живот и свет светог Григорија Паламе. Потреба да се писаном речју одбрани православно поимање духовног живота одредила је у многome и његову литерарну делатност. У српскословенској рукописној традицији срећу се Паламина богословско-полемичка и аскетска дела и омилије.

Кључне речи: српскословенски језик, свети Григорије Палама, исихазам, рецепција дела Григорија Паламе, превод.

Позновизантијски исихазам, који се брзо проширио на Цркву ареала *Slavia Orthodoxa*, многолика је и вишеструка појава. Снажни духовни ток позновизантијског исихазма сабравши, као у фокусу, многе суштинске црте претходне православне духовности,¹ изнедрио је неколико богослова и црквених писаца (Теопит Филаделфијски, Григорије Синаит, Никола Кавасила).² При свему томе, централну личност ове многообразне духовне појаве представља личност и поглед на живот и свет светог Григорија Паламе. Богословље светог Григорија Паламе, вреди овде истаћи, не треба посматрати само у оквирима „паламизма“, јер оно представља израз саборног веросазнања Цркве. Верност духу светоотачког Предања прожима сву делатност овога светитеља. Таква верност опредељена је пре свега тиме што је свети Григорије кроз свој живот, од саме младости, стремио да следи вишим идеалима православног подвижништва.

Рођен је 1296. године у Константинопољу, у породици благочестивог великодостојника са царског двора.³ До двадесете године живота бавио се изучавањем основних световних студија — тривиум и квадравиум — које су му омогућиле упознавање с Аристотеловом философијом. После одбијања да настави

¹ Литературу о исихазму и исихастичком писаном наслеђу са више од 10000 насловних јединица на 20 древних и савремених језика види: *Исихазм: аннотирана библиографија*. Под опшћом и научном редакцијом С. С. Хоружего, Москва 2004.

² Епископ Алексије, *Византијски црквени мисионици XIV века*. Превео Миливој Р. Мијатов, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1999.

³ Најновији увид у живот и дело светог Григорија Паламе види: R. Flogaus, *Theosis bei Palamas und Luther. Ein Beitrag zum ökumenischen Gespräch*, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht 1997, стр. 39–75. На српском језику, о животу Паламином, као и историјским догађајима и околностима који су везани за епоху овога Светитеља и његовом богословљу, види библиографију у: З. Ранковић, „Исихазам (библиографија)“ : *Међународни научни симпозион 650 година саборског ѿомоса (1351–2001): Свети Григорије Палама у историји и садашњости*, Србиње-Острог-Третиње 2001, стр. 169–200; В. Ристић, *Исихазам у Србији : библиографија*, Ниш 2006.

даље школовање и изучавање Платонове философије, он је у пратњи своја два старија брата напустио престоницу и отишао на Свету гору. У том духовном и интелектуалном центру Палама је проживео двадесет година. На самом почетку светогорског живота он се препустио духовном руковођењу старца Никодима. Касније је постао игуман општежитејног манастира Есфигмена, али ту дужност напушта после три године јер је желео да се подвизава на једној гори у близини Велике Лавре Атанасија Атонског. Палама је на тај начин задобио лично искуство монашког живота у свим његовим видовима. За архиепископа солунског изабран је и хиротонисан 1347. године. Упокојио се у граду у коме је и био светитељ — у Солуну — 1359. године.

Када се у Цркви у једном тренутку појавила нова јерес, коју су представљали Варлаам Калабријски, Акиндин и други, заштита православне вере била је поверена Палами. Овде треба скренути пажњу на то да је Палама ступио у богословску борбу не по сопственој иницијативи, већ извршавајући црквено послушање. А како су аскетика и догматика у православној традицији неопдељиве једна од друге, тако је строгом подвижничком животу светитеља следовала и његова догматска „акрибија“.

Потреба да се писаном речју одбрани православно поимање духовног живота одредила је у многоне и литерарну делатност Григорија Паламе. Основни део његовог литерарног наслеђа⁴ чине *богословско-полемички* списи, међу којима су најсјајније *Тријаге*. Други део литерарног наслеђа Паламе чине *аскетски* списи, изражени кроз житијни и молитвени жанр. На крају, трећи део његовог литерарног наслеђа чине *омилије*, у којима су се, као и у аскетским списима, огледали многи погледи на живот и свет овога светитеља. Лишене полемичке заострености и написане живим, јасним језиком, ове омилије прожете су бригом архипастира за спасење Богом му поверене пастве, тако да је њихов садржај дубоко сотириолошки⁵.

Међу словенским православним народима исихазам 14. века најпре се пројавио у Бугарској 1331. године, у Парорији. Представници пароријског исихастичког круга окупљеног око Григорија Синаита дошли су у Србију после измирења Српске и Цариградске цркве и нашли су уточиште у моравској Србији која им је пружала најбоље услове за духовни живот и рад. У ово време манастир Хиландар је имао развијену књижевну оригиналну и преводилачку делатност, у њему су преведени и писци као што су били Псеудо-Дионисије, Григорије Синаит и Григорије Палама. Преводи како ових тако и других исихастичких писаца утицали су на свеколику српску културу 14. и потоњих векова.⁶

⁴ Најбољи преглед овог наслеђа дат је у студији: J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, стр. 331–399.

⁵ Постоји и подробнија подела литерарног наслеђа овог светитеља: богословско-полемички списи, писма, аскетски списи, омилије, литургијски списи, несачувани списи; види: *Православная енциклопедия*. Т. XIII. Под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Алексия II, Москва 2006, стр. 17–26.

⁶ О утицају византијског исихазма на српску културу види: М. Лазиф, *Исихазам српске књије*, Ниш 1999.

Основна пажња у овом раду биће усмерена на указивање на наслеђе св. Григорија Паламе у српскословенској писмености⁷, односно, указаћу на Паламина књижевна дела која су преведена на српскословенски језик.⁸

Слово о Часном Крсту налази се у два рукописа:

- Хиландар Рс 489 — Панагирик, прва половина 17. века;⁹ наведено слово се налази на л. 15–24.
- Хиландар Рс 649 — Слова празничка, из прве четвртине 17. века;¹⁰ ово слово је исписано на л. 6–17v.

Слово о великомученику Димитрију налази се у неколико рукописа. То су:

- Крка Рс 5 — Зборник слова, исписан око 1370. године;¹¹ слово на великомученика и чудотворца и мироточца Димитрија налази се на л. 55–59v.
- Хиландар Рс 440 — Аверкијев панагирик октобарски, писан 1624. године;¹² беседа се налази на л. 280–284.
- Хиландар Рс 487 — Панагирик Пахомија Влаха, писан 1647/1648. године;¹³ текст похвалног слова великомученику Димитрију налази се на л. 179–190.
- Манастир Рила Рс 21 — Панагирик, из 1479. године;¹⁴ почетак беседе за великомученика и мироточца Димитрија налази се на л. 207. Новија истраживања овог рукописа доносе нам другачије податке о нумерацији листова који садрже ову беседу, наиме, наводи се да се беседа налази на л. 215–219v.¹⁵
- Манастир Рила Рс 22 — Зборник проповеди и поука, из 15. века;¹⁶ беседа за светог Димитрија налази се на л. 179–184v.
- Народна библиотека у Софији Рс 1039 — Пролог за септембар–новембар, из средине 14. века;¹⁷ наведено слово налази се на л. 288–288v.
- Руска национална библиотека „Салтиков-Шчедрин“ Рс Q 279 — Зборник састава о Димитрију Солунском, из 80-их година 15. века;¹⁸ беседа Григорија архиепископа Солунског о св. вел. и чудотворцу и мироточцу Димитрију исписана је на л. 128v–149v.

Слово на Ваведeње Пресвете Богородице налази се у четири рукописа. То су:

- Хиландар Рс 441 — Аверкијев панагирик новембарски, писан 1624. године;¹⁹ слово на Ваведeње почиње на л. 187v.

⁷ О преводима литерарног опуса Григорија Паламе на словенски језик до 18. века види: *Православная энциклопедия*. Т. XIII, Москва 2006, стр. 26–28.

⁸ Приликом навођења података о томе на којим се листовима у одређеном рукопису налази текст превода служио сам се подацима који су дати у описима рукописа или у студијама наведеним у фуснотама.

⁹ Д. Богдановић, *Кайалої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, стр. 186–187.

¹⁰ Д. Богдановић, *Кайалої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, стр. 223–224.

¹¹ Р. Станковић, „Водени знаци рукописних књига манастира Крке“, *Археографски ирилози* 29–30 (2007–2008) стр. 98–99.

¹² Д. Богдановић, *Кайалої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, стр. 168–169.

¹³ Д. Богдановић, *Кайалої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, стр. 185–186.

¹⁴ Е. Спространовъ, *Опис на рѣнокписитѣ библиотеката при рилския манастирѣ*, Софија 1902, стр. 104–114.

¹⁵ Б. Христова, *Опис на рѣнокписите на Владислав Граматик*, Велико Търново 1996, стр. 85.

¹⁶ Е. Спространовъ, *Опис на рѣнокписитѣ библиотеката при рилския манастирѣ*, стр. 84–94.

¹⁷ М. Стоянов, М. Кодов, *Опис на славянскиѣ рѣнокписи в Софийската народна библиотека*, т. III, Софија 1964, стр. 246–252.

¹⁸ Б. Христова, *Опис на рѣнокписите на Владислав Граматик*, стр. 120–124.

¹⁹ Д. Богдановић, *Кайалої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, стр. 169.

- Румунска Академија наука Рс 153²⁰ — Зборник, писан у 15. веку, писан на Ато-су;²¹ слово на вход Пресвете Владичице у светињу над светињама исписано је на л. 477v–506v.²²
- Југославенска Академија знаности и умјетности Рс III б 20 — Метафраст Хиландарски, из 1456. године;²³ слово на вход у светињу над светињама налази се на л. 288–322.

Слово на Усијење Пресвете Богородице налази се у више рукописа. То су:

- Хиландар Рс 278 — Зборник, средина 15. века;²⁴ текст поменутог слова налази се на л. 243–256v.²⁵
- Хиландар Рс 446 — Панагирик за јул-август, писан 1626. године;²⁶ текст слова исписан је на л. 348–355v.
- Хиландар Рс 487 — Панагирик Пахомија Влаха; поменуто слово исписано је на л. 133–142v.
- Збирка Погодина Рс 853 — Богословски и полемички зборник, прва половина 16. века;²⁷ слово на Успење налази се на л. 451–461.
- Збирка Погодина Рс 914 — Зборник, из 18. века;²⁸ беседа на Успење налази се на л. 366–371v.²⁹
- Народна библиотека Србије Рс 26 — Зборник слова светих отаца, трећа четвртина 14. века;³⁰ слово на *сиасеније* Пресвете Владичице исписано је на л. 281v–290.
- Крка Рс 5 — Зборник слова; текст поменутог слова исписан је на л. 212–219v; недостаје крај.
- Манастир Рила Рс 54 — Одломци два различита зборника са беседама, 16. век; први део, до л. 40, средњобугарска редакција, други део српска редакција;³¹ слово на Успење Пресвете Богородице исписано је на л. 63–69.

Слово о *ињеву* потврђено је једним рукописом:

- Библиотека Синода бугарске цркве Рс 134 (60) — Дамаскин;³² поменуто слово исписано је на л. 149v–150v.

²⁰ Некада је припадао рукописној збирци манастира Њамец Рс 87 (15); види: А. И. Яцимирский, *Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности ИАН. Томъ семьдесятъ девятый. Немецкiй монастырь*. Санктпетербургъ 1905, стр. 754–759. Код Јацимирског стоји да слово на вход Пресвете Владичице у светињу над светињама почиње на л. 482v.

²¹ Е. Линца, „Рукописи српске редакције из збирке манастира Њамца“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XL1, 1–2 (1975) стр. 63.

²² Р. Р. Panaitescu, *Manuscrisele Slavice din biblioteca Academiei RPR. Vol. I*, Editura Academiei republicii populare romine 1959, стр. 210–216.

²³ V. Мошин, *Ћирилски рукописи Југославенске Академије, I dio: Opis rukopisa*, JAZU 1955, стр. 104–107.

²⁴ Д. Богдановић, *Кашалої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, стр. 124.

²⁵ Текст беседе на Успење из овог рукописног зборника, уз уводну студију, већ је публикован: М. Лазић, „Слово на Успеније Богородице Григорија Солунског (Паламе) у оквиру Хиландарског српског зборника из XV века“, *Археографски прилози* 12 (1990) стр. 219–242.

²⁶ Д. Богдановић, *Кашалої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, стр. 172–173.

²⁷ К. Ивановна, *Български, Срѣбски и Молдо-Влахийски кирилски рѣкописи в сбирката на М. П. Погодин*, София 1981, стр. 449.

²⁸ К. Ивановна, *Български, Срѣбски и Молдо-Влахийски кирилски рѣкописи в сбирката на М. П. Погодин*, стр. 455.

²⁹ Види: V. Radunović, „Platon u srpskoslovenskim prevodima dela Grigorija Palame“, *Cyrrilomethodianum* VIII–IX (1984–1985) стр. 213.

³⁰ Љ. Штавланин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Ойис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, књ. I, Београд 1986, стр. 45–52.

³¹ Е. Спространовъ, *Опис на рѣкописитѣ библиотеката при рилския манастирь*, стр. 117–118.

³² Е. Спространовъ, *Опис на рѣкописитѣ библиотеката при св. синодѣ на българската църква въ София*, София 1900, стр. 211–217.

Слово о молићви потврђено је такође једним рукописом:

- Пећ Рс 85 (104) — Беседа преподобног Доротеја и друга слова, из шесте деценије 14. века; слово о молитви из слова о идолима исписано је на л. 234–253v.³³

Слово њрво на лайине, њоказашељно, о исхођењу Духа Свејѡѡа налази се у више рукописа. То су:

- Бугарска Академија наука Рс 82 — Богословски зборник, средина 16. века;³⁴ наведено показатељно слово исписано је на л. 228–246.
- Бугарска академија наука Рс 83 — Богословски зборник, прва половина 16. века;³⁵ прво показатељно слово налази се исписано на л. 23–43.
- Дечани Рс 88 — Григорије Палама, седма деценија 14. века (1360/1370.) и додаток из 16. века;³⁶ текст наведеног слова налази се на л. 1–13v.³⁷
- Хиландар Рс 469 — Зборник, крај 15. века;³⁸ почетак овог показатељног слова налази се на л. 114.
- Народна библиотека у Софији Рс 311 — Зборник философско-богословских трактата, из 16. века;³⁹ прво слово на латине исписано је на л. 197–214.

Слово друѡ на лайине, њоказашељно, о исхођењу Духа Свејѡѡа такође се налази у више зборника. То су:

- Бугарска Академија наука Рс 82 — Богословски зборник; наведено слово исписано је на л. 246–272v.
- Дечани Рс 88 — Григорије Палама; текст другог слова показатељног налази се на л. 14–38v.
- Хиландар Рс 469 — Зборник; ово слово следи по завршетку првог, налази се на л. 129–152v.
- Народна библиотека у Софији Рс 311 — Зборник философско-богословских трактата; друго слово на латине о исхођењу Духа Светога налази се на л. 214–238.

Пројив Варлаама и Акиндина о исхођењу Свејѡѡа Духа, Паламино дело чији грчки изворник није публикован,⁴⁰ налази се у три зборника:

- Бугарска Академија наука Рс 82 — Богословски зборник; текст овог слова исписан је на л. 272v–283v.

³³ В. Мошин, „Рукописи пећке патријаршије“, *Сѡарине Косова и Мејѡхије IV–V* (1971) стр. 108–110.

³⁴ Хр. Кодов, *Опис на славјанските рѡкописи в библиотеката на бѡлгарската академия на науките*, Софија 1969, стр. 191–194.

³⁵ Хр. Кодов, *Опис на славјанските рѡкописи в библиотеката на бѡлгарската академия на науките*, стр. 194–196.

³⁶ М. Проздановић-Пајић, Р. Станковић, *Рукописне књиге манастира Високи Дечани. Књига груја. Водени знаци и датирање*, Београд 1995, стр. 32. Детаљни поглед на овај рукопис: I. Kakridis, *Codex 88 des Klosters Dečani und seine griechischen Vorlagen. Ein Kapitel der serbisch-byzantinischen Literaturbeziehungen im 14. Jahrhundert*, München : Sagner 1988. Уп. В. Тријић, „Из живота једне рукописне књиге. Кодиколошки осврт на *Слова Григорија Паламе*“, *Археѡграфски ѡрилози*, Београд 33 (2011) стр. 303–320. Краћи поглед, са текстом Варлаама Калабријског *Пројив лайина*, види: У. Kakridis, „Varlaam von Kalabrien, Gegen die Lateiner“, *Хиландарски зборник* 11 (2004) стр. 181–226.

³⁷ О питању ауторства Паламиних трактата из овог рукописа види: У. Kakridis, „Византијска, античка и схоластичка традиција у српскословенским преводима Григорија Паламе и Варлаама Калабријског“, *Научни сасѡанак славистѡа у Вукове дане 30/2* (2002) стр. 27–28.

³⁸ Д. Богдановић, *Кашалоѡ ћирилских рукописа манастира Хиландара*, стр. 179–180.

³⁹ Б. Цонев, *Опис на рѡнописитѡ и старопечатнитѡ книги на Народната библиотека вѡ Софија*, Софија 1910, стр. 258–259.

⁴⁰ Хр. Кодов, *Опис на славјанските рѡкописи в библиотеката на бѡлгарската академия на науките*, стр. 193, 196.

- Бугарска академија наука Рс 83 — Богословски зборник; наведено слово налази се на л. 43–51v.
- Народна библиотека у Софији Рс 311 — Зборник философско-богословских трактата; трактат против Варлаама и Акиндина исписан је на л. 238–248.

Прошвв Акиндина, Паламин трактат чији грчки изворник није публикован,⁴¹ а који је можда једини опширни Паламин трактат посвећен теми Божијег јединства сачуван у српскословенском преводу,⁴² налази се у неколико рукописа. То су:

- Бугарска Академија наука Рс 82 — Богословски зборник; наведени трактат исписан је на л. 283v–300v.
- Бугарска академија наука Рс 83 — Богословски зборник; наведени трактат налази се на л. 51v–66v.
- Дечани Рс 88 — Григорије Палама; текст овог трактата налази се на л. 81v–103v.
- Хиландар Рс 469 — Зборник; текст овог трактата налази се на л. 164–181.
- Народна библиотека у Софији Рс 311 — Зборник философско-богословских трактата; текст трактата против Акиндина исписан је на л. 248–264.

Изложење Варлаамових и Акиндинових јереси, у 41 ѿачки, са ѿсланицом Григорија Паламе налази се у више рукописа.⁴³ То су:

- Хиландар Рс 474 — Зборник, последња четвртина 14. века,⁴⁴ текст наведеног Паламиног дела почиње на л. 338.
- Народна библиотека Србије Рс 43 — Властарева синтагма, исписана 1540. године,⁴⁵ текст овог трактата о Варлаамовим и Акиндиновим злочастима налази се на л. 415–415v, али сачуван је само крај — недостаје почетак.
- Универзитетска библиотека у Београду — Ђоровић Рс 28 — Синтагма Матије Властара и слова Григорија Паламе, крај 14. века,⁴⁶ изложење Варлаамових и Акиндинових злочасти налази се на л. 319–321v.
- Југославенска Академија знаности и умјетности Рс III а 47 — Зборник Владислава Граматика, писан 1469. године,⁴⁷ изложење Варлаамових и Акиндинових злочасти налази се на л. 704–706.

Посланица грчкој царици о јереси Акиндиновој налази се у три зборника.⁴⁸ То су:

- Народна библиотека Србије Рс 43 — Властарева синтагма; у овом рукопису ова посланица има почетак, л. 415v, али не и крај — текст се прекида на истом листу јер је то последњи сачувани лист овог рукописа.

⁴¹ Хр. Кодов, *Опис на славјанскиѿе рѣкойиси в библїоѿекаѿи на дѣларскаѿи академїа на наукиѿе*, стр. 194, 196.

⁴² У. Какридис, „Византијска, античка и схоластичка традиција у српскословенским преводима Григорија Паламе и Варлаама Калабријског“, стр. 27.

⁴³ Најстарији грчки преписи *Изложења Варлаамових и Акиндинових јереси* потичу из 15. века: *Православная енциклопедия*. Т. XIII, стр. 27.

⁴⁴ Д. Богдановић, *Кашалої ћирилских рукописа манастира Хиландара*, стр. 181.

⁴⁵ Љ. Штављанин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, стр. 85–90.

⁴⁶ Л. Цернић, „О атрибуцији средњовековних српских ћирилских рукописа“, *Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности*, Београд 1981, стр. 353.

⁴⁷ V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske Akademije, I dio: Opis rukopisa*, стр. 61–67.

⁴⁸ Најстарији грчки преписи писма Ани Палеолог потичу из 15. века: *Православная енциклопедия*. Т. XIII, стр. 27.

- Универзитетска библиотека у Београду — Ћоровић Рс 28 — Синтагма Матије Властара и слова Григорија Паламе; наведена посланица налази се на л. 321v–322v.
- Југославенска Академија знаности и умјетности Рс III а 47 — Зборник Владислава Граматика; текст наведене посланице налази се на л. 706–707.
Собраније латинско, 12 собранија, налази се у више рукописа. То су:
- Хиландар Рс 474 — Зборник; почетак првог собранија налази се на л. 1.
- Народна библиотека Србије Рс 43 — Властарева синтагма; свих 12 собранија налази се на л. 407–414v.
- Универзитетска библиотека у Београду — Ћоровић Рс 28 — Синтагма Матије Властара и слова Григорија Паламе; собраније и разрушеније латинско налази се на л. 313–318.
- Југославенска Академија знаности и умјетности Рс III а 47 — Зборник Владислава Граматика; ова собранија налазе се на л. 699–704.
- Музеј Српске православне цркве Рс 140⁴⁹ — Зборник полемичких састава, први део, л. 1–181, исписан 1500–1510. године а други део 1360–1370. године;⁵⁰ свих 12 собранија и разоренија собранија налазе се исписана на л. 54–61v.⁵¹

Изложење и исповедање њавославне вере налази се у више рукописа.⁵² До сада је научној јавности предочено седам преписа овог исповедања вере у целини и два у одломцима.⁵³ Текст исповедања вере из пет преписа, које ћу овде прво и навести, већ је публикован.⁵⁴ Преписи Паламиног исповедања вере налазе се у следећим рукописима:

- Пећка патријаршија Рс 85 (104) — Беседа преподобног Доротеја и друга слова, шеста деценија 14. века; исповедање вере налази се на л. 228–233v.
- Универзитетска библиотека у Београду — Ћоровић Рс 28 — Синтагма Матије Властара и слова Григорија Паламе; исповедање вере налази се на л. 268–271.
- Југославенска Академија знаности и умјетности Рс III а 47 — Зборник Владислава Граматика; исповедање вере налази се на л. 562v–564v.
- Хиландар Рс 469 — Зборник; исповедање вере налази се на л. 182–185.
- Народна библиотека Србије Рс 43 — Властарева синтагма; исповедање вере налази се на л. 346v–350.
- Бугарска академија наука Рс 82 — Богословски зборник; исповедање вере налази се на л. 301–304v.
- Бугарска академија наука Рс 83 — Богословски зборник; исповедање вере, без сачуваног краја,⁵⁵ налази се на л. 67–69v.
- Народна библиотека у Софији Рс 311 — Зборник философско-богословских трактата; исповедање вере налази се на л. 265–268.

⁴⁹ Некада је припадао збирци манастира Крушедола Рс 73 (Ћ. V. 3).

⁵⁰ Р. Станковић, *Рукописне књиге Музеја Српске њавославне цркве у Београду: водени знаци и гаширање*, Београд 2003, стр. 45–46.

⁵¹ С. Петковић, *Опис рукописа манастира Крушедола*, Сремски Карловци 1914, стр. 190.

⁵² О српскословенским преписима Паламиног исповедања вере, као и сам текст исповедања, види: В. Радуновић, „Исповедање православне вере’ светог Григорија Паламе“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 47–48, 1–4 (1981–1982/1984) стр. 85–95.

⁵³ В. Радуновић, „Исповедање православне вере’ светог Григорија Паламе“, стр. 87.

⁵⁴ В. Радуновић, „Исповедање православне вере’ светог Григорија Паламе“, стр. 92–95.

⁵⁵ Хр. Кодов, *Опис на славјанските рѣкописи в библиотеката на бѣлгарската академия на науките*, стр. 196.

- Збирка Погодина Рс 978 — Богословски и полемички зборник различитог састава, 17. век;⁵⁶ исповедање вере налази се на л. 268–269, и то само одломак.⁵⁷
- Национални музеј у Прагу Рс IX G 6 (Š 29) — Врхобрезнички летопис, из 1650. године;⁵⁸ изложење православне вере налази се на л. 320–321v. И ово исповедање вере сматра се одломком.⁵⁹

Сваки средњовековни рукопис је на извештан начин уникат и зато од непроцењиве важности. У њима се често налазе подаци, непосредно или посредно, значајни за целокупну културну прошлост једнога народа. На основу сачуване грађе у српској рукописној традицији,⁶⁰ а на основу изложенога, видимо да је српска писменост реаговала на духовна кретања која су се половином 14. века дешавала у Византији, и то тако што је у својој средини актуализовала православну мисао св. Григорија Паламе, архиепископа солунског.

Literary Works of Saint Gregory Palamas in Serbian Manuscript Tradition

Abstract: The written heritage of St. Gregory Palamas in Serbian Slavonic manuscript tradition has been presented in this paper. The central figure of late byzantine hesychasm represents the personality and understanding of life and the world of Saint Gregory Palamas. The need to defend the Orthodox view of spiritual life greatly determined his literary work as well. Palamas' theological-polemic and ascetic works and homilies can be found in Serbian Slavonic manuscript tradition.

Key words: Serbian Slavonic language, Saint Gregory Palamas, hesychasm, reception of the works by Gregory Palamas, translation.

⁵⁶ К. Иванова, *Български, Србски и Молдо-Влахийски кирилски рѣкописи в сбирката на М. П. Погодин*, стр. 461–462.

⁵⁷ В. Радуновић, „Исповедање православне вере’ светог Григорија Паламе“, стр. 87.

⁵⁸ J. Vašica, J. Vajs, *Catalogus codicum palaeoslovenicorum Musei Nationalis Pragae*, Praga 1957, стр. 256–266.

⁵⁹ В. Радуновић, „Исповедање православне вере’ светог Григорија Паламе“, стр. 87. По моме мишљењу, а после увида у овај рукопис, преписивач је преписао део *Исјоведанја* који је одговарао његовим циљевима израженим садржином наведенога рукописа. У овоме рукопису *Исјоведанје* се завршава речима *и ѿрочаја*. Дакле, преписивач свесно изоставља део текста *Исјоведанја*.

⁶⁰ Више о српскословенској рецепцији Паламиних дела види: M. Scarpa, *Gregorio Palamas slavo. La tradizione manoscritta delle opere Recensione dei codici*, Milano 2012.